

PROCEEDING BOOK



ANADOLU 14. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ



www.anadolukongresi.org

ANADOLU
14TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

FEBRUARY 16 - 18, 2024 - Gaziantep

ISBN : 978-625-6830-82-0

Academy Global Publishing House



ANADOLU
14TH INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES
FEBRUARY 16 - 18, 2024
GAZİANTEP

Edited By
PROF. DR. DWI SOLISWORO

CONGRESS ORGANIZING BOARD

- Head of Conference :* Prof. Dr. Hülya Çiçek
Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member.: Prof. Dr. Ali Bilgili
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Naile Bilgili
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Hajar Huseynova
Organizing Committee Member: Prof. Dr. Başak Hanedan
Organizing Committee Member: Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade
Organizing Committee Member: Assoc. Prof. Dr. Raihan Yusoph
Organizing Committee Member: Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Organizing Committee Member: Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Organizing Committee Member: Dr. Mehdi Meskini Heydarlou
Organizing Committee Member: Aynur Əliyeva
Organizing Committee Member: Amaneh Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Conferences Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global-2024 ©

Issued: 15.03.2024
 ISBN: 978-625-6830-82-0

CONFERENCE ID

ANADOLU 14TH INTERNATIONAL CONGRESS ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE

FEBRUARY 16 - 18, 2024

GAZIANTEP

ORGANIZATION

ACADEMY GLOBAL CONFERENCES & JOURNALS

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey – Azerbaijan - Malaysia – Nigeria- South Africa. - Lebanon – China - Korea –
Cyprus –Kazakhstan-Greece – Romania - India - Indonesia - Czech Republic – Pakistan
– Libya – Almaty –Ireland – Taiwan – Russia – Switzerland – Spain – Hungary –
Slovenia - Croatia - Tanzania.

PRESENTATION

Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :

130 papers presented by participating from Turkey and 170 papers from other
Countries

Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

ANADOLU 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
ANADOLU 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED
SCIENCES
MESOPOTAMIA 3rd INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
February 16 – 18, 2024
GAZIANTEP

Join Zoom Meeting

<https://us06web.zoom.us/j/81604584722?pwd=y2kFvDBw8AEhxbZ5eSknYVkdXt0yTt.1>

Meeting ID: 816 0458 4722

Passcode: 202224



ANADOLU 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES ANADOLU 14th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES MESOPOTAMIA 3rd INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION February 16 – 18, 2024 GAZIANTEP Meeting ID: 816 0458 4722 Passcode: 202224 16 Şubat / February 16, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	Prof. Dr., Recep ÖNAL	1	İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN YAHUDİLERİN SEÇİLMİŞLİK İNANÇLARINA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ	Prof. Dr., Recep ÖNAL
		2	MONOTEİST VE DÜALİST TANRI ANLAYIŞI BAĞLAMINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ZERDÜŞTİLİK VE MECÛSİLİK	Prof. Dr., Recep ÖNAL
		3	KUR'ÂN-I KERİM'İN ANLAŞILMASINDA HADİSLERİN ROLÜ	Ferhat AÇIKGÖZ Doç. Dr. Mehmet KILIÇARSLAN
		4	YAHUDİLİKTE KADIN	Yüksek Lisans Öğrencisi, Hüseyin ÇELİK
		5	IBN HIBBAN AND HIS APPROACH TO HADITH	Dr. Ahmet Emre Aydın
		6	TEFSİRİN DİL EKSENLİ KURALLARI	Prof.Dr. Hayati Aydın

MONOTEİST VE DÜALİST TANRI ANLAYIŞI BAĞLAMINDA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ZERDÜŞTİLİK VE MECÛSİLİK

Prof. Dr. Recep ÖNAL

Giresun Üniversitesi, onal1975@gmail.com-ORCID ID: 0000-0002-2571-9949

ÖZET

Müslümanları diğer dinlere yönelik ilgileri Kur'an'da zikredilen (Bakara 2/62; Nahl 16/123; el-Hac 22/17) ya da Hz. Peygamberin döneminde bilinen Haniflik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Sabiilik, Mecûsîlik gibi dinlerle sınırlıydı. Bununla birlikte İslam'ın ortaya çıktığı dönemde söz konusu dinlerin dışında başka inançların da olmasına rağmen, ayetlerde çoğu zikredilmemektedir. Zira Kur'an Arapların tanıdıkları Hicaz yöresinde bulunan dinlere işaret ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'den sonra İslamî fetihlerin genişlemesiyle Müslümanlar Kur'an'da bahsi geçmeyen Budizm (Sümeniyye), Maniheizm, Hinduizm gibi farklı dinî ve felsefî akımlarla muhatap olmuşlar, İslam dinini savunmak için söz konusu dinleri incelemeye çalışmışlar ve onlara karşı reddiyeler kaleme almışlardır. Fakat genel anlamda özellikle kelim âlimleri tartışmalarında bütün düşüncelere yer vermemekte aksine, muhalif dinlerin inançlarını dikkate almaktadırlar. Bunu yaparken de söz konusu düşüncelerin tarihi ile ilgili bilgiler vermek yerine daha çok teolojik iddialarını ele almakta ve kendi inançlarının onlar karşısındaki konumunu belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu yüzden İslam kaynaklarında, Zerdüştilik hakkında önemli bilgiler verilmekle birlikte, monoteist ve düalist tanrı anlayışı bakımından tarihî süreçte nasıl bir değişime uğradığına dair detaylı ve açıklayıcı bilgi verilmemektedir. Gerçi mezhepler ve dinler tarihine dair yazılan Fırak ve Nihal eserlerinde çeşitli dinî ve felsefî akımlarının tarihine ve teolojik iddialarına dair birçok malumat vardır. Ancak biz bu tebliğimizde konuyu sınırlandırmak için hakkında bilgi verilen Zerdüştiliğin ve alt mezheplerinin geçmişten günümüze kadar Tanrı inancı bağlamında nasıl bir değişime uğradığı konusu üzerinde duracağız. Bu bağlamda söz konusu Fırak ve Nihal yazarların konuyla ilgili verdiği bilgiler çağdaş araştırmaları da göz önünde bulundurarak değerlendirilecek, bu bilgilerin ne kadar güvenilir olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Zerdüştilik, Mecûsîlik, Monotezim, Dülizm, Tanrı İnancı.

1. GİRİŞ

İran menşeli bir din olan Zerdüştilik, yaklaşık olarak M.Ö. 7. ve 6. yüzyılda İran bölgesinde ortaya çıkıp zaman içerisinde taraftar toplayarak ülkenin resmi dini olan, millî karakterli bir

dindir (Araz, 2002, s. 7). Zerdüştiliğin ortaya çıktığı İran coğrafyası ise ticaret yollarının (İpek ve Baharat yolu gibi) kesiştiği bir konumda bulunması sebebiyle farklı din ve medeniyetlerin kaynaştığı bir yer haline gelmiştir. Ayrıca Hindistan, Çin ve Bizans vb. bölgelerde yaşanan farklı din mensupları dışlandıklarında kendilerini daha özgür hissettikleri bu coğrafya her zaman onlara emin bir yer olmuştur. Bu yüzden İran coğrafyası tarihsel olarak birçok din için önemli bir merkez durumuna gelmiştir.

İslam dünyasında daha çok Mecûsîlik adıyla bilinen Zerdüştilik kaynaklarda Mazdeizm olarak da tanınmaktadır (Sayım, 2004, s. 92; Duman, 2009, s. 11; Waardenburg, 2006, s. 98). Mecûsîliğe, Batılı kaynaklarda kurucusu Zerdüş'tün adına nispetle Zoraastrianism, bu dindeki tanrı için kullanılan Ahura Mazda adına atfen Mazdeizm ya da ortaya çıktığı ülkeye nispetle Parsizm ismi de verilmektedir (Oymak, 2002, 3: 375). Müslüman bilginler, Zerdüştilik dinini benimseyenlerin ateşe tapmaları sebebiyle bu dini “Ateşperestlik” olarak da zikretmektedirler (İnostrantsev, 1950, s. 45, 46; Neşşâr, 1999, 1: 260; Duman, 2009, s. 5). Kur'an'da, bu dine inananlar için ateşperest ile aynı anlama gelen Mecûs kelimesi (Hac 22/17) kullanılmaktadır (İnostrantsev, 1950, s. 47; Oymak, 2002, s. 375). Bu durum Mecûsî adlandırmasının İslâm'dan önceki Arap toplumuna ya da Hıristiyanlara ait olduğuna işaret etmektedir.

Zerdüştiliğin ateşperest şeklinde algılanması ateş kültürünün önemli bir yer işgal etmesi sebebiyledir. Çünkü Zerdüştilik'te Ahura Mazda'ya, ilk başta manevî bir varlık olarak inanılırken, daha sonra onun nuru, ateşin ihtiva ettiği yaratılmamış bir ışık olarak düşünülmüş, bu yüzden Ahura Mazda'nın nuru olarak ateşe ibadet edilmeye başlanmıştır (Freke-Gandy, 2001, s. 53; Işık, 2004, s. 158). Nitekim Zerdüştilik'te ateş olgusu göksel aydınlığın, ezeliğin, ebediyetin ve kutsallığın yeryüzündeki sembolü konumundadır. Yaratılmış olan her şeyin hayatı, canlı bir ateşten oluşmaktadır. Bu inanca göre saf ateşin dışındaki her şey pistir. Bu nedenle Zerdüştiler adı ateşe değil, saflaştırılmış ateşe ibadet ederler (Aydın, 2008, s. 135). Ayrıca kutsal kitapları Avesta'ya göre de saf ateş, Ahura Mazda'nın özü ve ruhu olarak kabul edilmiştir (Duman, 2009, s. 5). Bunun için Zerdüş'te tapınaklarında, ateş mihrapları önemli bir yer tutmuştur. İşte ateşe verilen bu değer sebebiyle İslam kaynaklarında Zerdüştilik, Ateşperestlik şeklinde isimlendirilmiş, söz konusu ateş kültürü üzerinde ayrıntılı bilgiler verilmiştir (Mâtürîdî, 2009, s. 214 vd.; Makdisî, 1899, 4: 27; Kâdi Abdülcebâr, 1958, 5: 71; Bağdadî, 2008, 221-224; Şehristânî, ts., 2: 256-274).

Zerdüştilik dininin kurucusu olan Zerdüş'tün yaşadığı yer ve zaman konusunda farklı görüşler benimsenmiştir. Bazı kaynaklar Zerdüş'tün M.Ö. 7. yüzyılda Azerbeycan'da doğduğunu

bildirir. Bir görüşe göre Zerdüşt'ün M.Ö. 1200'lerde yaşadığı varsayılırken, diğer bir görüşe göre o, M.Ö. 18. ile 6. yy. arasında yaşamıştır (Kim, 1982, 1: 110; Choksy, 2005, 14: 9989). Parsî/İran kaynaklarında verilen bilgilere göre de o, M.Ö. 628-551 yılları arasında yaşamıştır (Bowker, 1997, s. 1069; Zaehner, 1958, s. 136). Zerdüşt üzerinde son yıllarda yapılan modern araştırmalar ise konuyla ilgili iki ana fikir söyler. Birincisi Zerdüşt'ün M.Ö. 10. ya da 9. yüzyılda; ikincisi ise M.Ö. 6. ya da 5. yüzyılda yaşadığı şeklindedir (Smart, 1991, s. 260; Dantzig, 1999, s. 6). Birçok araştırmacı Zerdüşt'ün yaşadığı bölge olarak Azerbeycan'ı gösterse de (Kim, 1982, 1: 110; Gnoli, 1987, 15: 580) çağdaş araştırmalar bugünkü İran-Afganistan arasındaki bölgeden Doğu İran kısmında yaşadığını tahmin etmektedirler (Oymak, 2002, 375; Araz, 2002, s. 12). Netice olarak Zerdüşt'ün, kimileri tarafından M.Ö. 13. yüzyılın başlarına adar kimileri tarafından ise 6. yüzyılın sonlarına kadar yaşadığına kadar inanılır. Ama genel kabule göre Zerdüşt, MÖ. 7. ile 6. yy'de yaşamış ve MÖ. 583'te 77 yaşında iken ölmüştür (Foltz, 2006, s. 42; Kim, 1982, 110).

Zerdüştiliğin Zerdüşt tarafından kurulan müstakil bir din mi yoksa İran ve Babil inançlarıyla harmanlanmış senkretik bir inanç mı olduğu konusu tartışmalıdır. Nitekim kurduğu inanç sistemine ismini veren Zerdüşt, araştırmacılar tarafından reformist veya yeni bir din getiren peygamber olarak nitelendirilmiştir (Duman, 2009, 11). Mircea Eliade konuyla ilgili olarak iki görüş ileri sürer: 1. Zerdüşt, MÖ. 2000'lerde, Hint-İran kültürü tarafından temsil edilen geleneksel bir dinin reformcusudur. 2. Zerdüşt dini, Mazdaizm'in bir görüntüsüdür (Eliade, 1985, 1: 303). Fakat Batılı ilim adamlarının çoğunluğu Zoroastrianism dedikleri Zerdüştiliği, Zerdüşt tarafından kurulan bir din olduğunu, kendisinden sonra ise eski İran ve Babil inançlarının bu dine girmesiyle Zerdüştiliğin senkretik bir yapıya dönüştüğünü söylemişlerdir (Işık, 2004, s. 153; Duman, 2009, s. 5).

Zerdüşt dini, bu gelişim sürecinde Arya dinleriyle karşılaşmış ve bunlardan etkilenecek şekilde değişmiştir. Bu değişim ve etkileşim Zerdüştiliğin tarihte oldukça kaotik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla tarihi süreç içinde önemli değişimlerin ve kırılmaların yaşandığı anlaşılan Zerdüştilik, yaşadığı dönemlere ve yerlere göre bazen değişik isimlerle ve farklı alt gruplarla anılmıştır. Bu yüzden tarihi süreçte Zerdüştiliğin nasıl bir değişim geçirdiğini yakından incelemek konunun iyi anlaşılabilmesi için büyük önem arz etmektedir.

2. ZERDÜŞTİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Zerdüştiliğin tarihsel gelişimi genel hatlarıyla dört devrede ele alınıp incelenebilir.

2.1. Pers Dönemi Zerdüştiliği

Zerdüşt 77 yaşında öldüğünde kurmuş olduğu din İran'da gelen kabul görmüş, müntesipleri tarafından öğretileri kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Özellikle MÖ. 550'lerde Kral Cyprus Medler'i ve MÖ. 538'de Babil İmparatorluğunu yıkıp yeni bir Pers devletini kurmasıyla Zerdüştilik devletin resmi dini kabul edilmiştir (Ayata, 2003, s. 18; Aydın, 2008, 136). Daha sonra I. Darius'la (M.Ö. 521-486) Zerdüştilik büyük bir ivme kazanmıştır (Smart, 1991, 259). Darius tahta iyice yerleştikten sonra Zerdüştiliğin kutsal kitaplarını bir araya toplattır (Taraporewala, 2009, 87-88). Bu evrede Zerdüşt, yüceltilip insanüstü bir varlık konumuna çıkartılmıştır. Birçok destan onun şahsına mal edilmiştir (Ayata, 2003, 18). Krallar tarafından desteklenen Zerdüştilik bu dönemde oldukça başarılı yayılmasına rağmen evrensel bir din haline gelememiştir. Magi Rahipleri¹ sayesinde ilk sentezler dine ilave edilmiştir. Eski İran ve Hint tanrılarında "Mitra ve İndra" yeniden yorumlanmış ve bu ilk sentezler Aşamenidler Dönemi öncesinde nesilden nesile aktarılmıştır (Gnoli, 1987, s. 588; Araz, 2002, s. 17).

2.2. Aşamenidler Dönemi Zerdüştiliği

Bu dönemde Büyük İskender bölgeyi istila etmesiyle Zerdüştilik yasaklı din haline getirilmiş ve devlet dini olmaktan çıkartılmıştır. Kutsal kitapları yok edilmiş ve dinin müntesipleri büyük baskı görmüştür. Ancak Büyük İskender'in ölümünden sonraki dönemlerde başa gelen hükümdarlarının dinî konularda oldukça hoşgörülü politika izlemeleriyle Zerdüştilik varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca Zerdüştiliğin zayıflamasını fırsata çeviren Mitraizm ve Yunan dinleri vb. farklı dini ve felsefî akımlar da İran'da yayılmaya başlamıştır (Aydın, 2007, s. 165; Taraporewala, 2009, s. 198, 89).

İran'ın Büyük İskender tarafından fethedilmesinin ardından Hellenizm de bölgede hâkim konuma gelerek Zerdüştiliği etkilemiştir. Bu etkileşim neticesinde Zerdüştiliğin doktrinlerinde bir takım değişimler olmuştur. Örneğin Zerdüşti tanrıları ve eski İran tanrıları ile Yunan tanrıları arasında özdeşlik kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca Zerdüşt rahipler (Magi) bu dine büyü ve sihir gibi bir takım ritüeller de dahil ederek Zerdüştiliğin ahlakî öğretilerden uzaklaşmasına ve daha katı, daha şekli bir hal almasına neden oldular (Araz, 2002, s. 18). Ayrıca bu rahipler aracılığıyla putperest unsurlar da Zerdüştiliğe girmiştir. Mesela daha önceleri tapınaklarda tanrıların figür ve resimleri kullanılmazken, bu süreçte Tanrı Ahura Mazda'nın resim ve heykelleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu da Hellenizm'in etkisinde kalan rahipler vasıtasıyla bu dine

¹ Magi kelimesi Farsça magu kelimesinden türetilmiştir. Zerdüşti rahip ve bilge anlamına gelir. Grek ve Latin kaynaklarda da Grekçe magos, Latince magus olarak yazılan Magi, Fars rahip anlamıyla kullanıldığından Zerdüşt'ün takipçisi ve eski Hikmet geleneğinin varisçileri anlamına geldiği söylenir. Felsefî tartışmaların çoğunda bu kelime düalist anlayışın eleştirilmesi amacıyla kullanılır. Bkz. Jongi, 14: 5559; Demir, 2008, s. 77.

geçmişti (Ayata, 2003, s. 37). Zerdüşt rahiplerin yaptığı en önemli değişiklik ise düalizm doktrininde olmuştur. Buna göre herşeyin başlangıcında iyi ve kötü güçlerin arasında sürekli bir çatışma vardır. Bu çatışmanın temeline de “zaman” prensibi yerleştiriliyordu. Bu prensip her şeyi açıklamada çok önemli rol oynuyordu. Bu da zamanla Zurvanizm’i doğuracaktır. Zerdüştiliğin Eskatoloji anlayışının temellerinin atılması da yine bu dönemde olmuştur (Zaehner, 1968, s. 219).

Büyük İskender’in istilasıyla gücünü kaybeden Persler’in yeniden canlanması ise Partlar (Arsakiler) döneminde (MÖ. 250-MS. 226) gerçekleşmiştir (Ayata, 2003, s. 18). Dolayısıyla Partlar’ın yükselişi, İran’ın tarihinde yeni bir çağı ifade eder. Part gücü doruğuna ulaştığında, Zerdüştlere de İran’da yitirilmiş hâkimiyetini yeniden kazanmaya başladığını görürüz. Ancak Partlar başlangıçta Zedüşti değillerdi. Sonraki Part hükümdarları ise Zerdüşt dinini kabul etmişlerdi ve Zerdüşt dininin eski kutsal kitaplardan kalmış parçaları bir araya getirmek için çok çabalamışlardır. Avesta metinlerinin yeniden derleme işi Parth hükümdarı I. Valkhaş (M.S. 51-77) tarafından başlatılmışsa da başarıya ulaşamamıştır. Bu derleme faaliyetlerinin başarıya ulaşması ancak Sasânî Döneminde gerçekleşebilmiştir (Taraporewala, 2009, s. 90-91, 198).

2.3. Sasânî Dönemi Zerdüştiliği

Fars soyundan gelen Sasânîler I. Ardeşir (M.S. 226-240) tarafından Part hanedanlığına son verilerek kurulmuştur (Taraporewala, 2009, s. 90, 198; Ayata, 2003, s. 18). Sasânîler döneminde dikkat çeken en temel özellik ise Zerdüştilik dinine ait temel kutsal kitapların yeniden derlenmiş olmasıdır. Devletin kurucusu olan I. Ardeşir, Zerdüşt’ün ateşli hayranıydı ve önceden son Parth hükümdarlarının başlattığı, Avesta kutsal kitaplarının yeniden derleme ve halkın diline (Pehlevi) çevirtme işini, büyük çabayla sürdürmüştü (Taraporewala, 2009, s. 198); onun ardılı olan oğlu I. Şahpur (M.S. 240-271) tarafından bu çalışmalar devam ettirilmiştir. Nihayet bu çalışmalar II. Şahpur (M.S. 309-379) yönetiminde tamamlanmıştır (Taraporewala, 2009, s. 90-91). Bu dönemin bir diğer ayırt edici özelliği de Partlar döneminde milli bir özellik taşıyan Zerdüştiliğin evrensel din olmaya doğru bir geçişin yaşanmış olmasıdır (Gnoli, 1987, s. 589). Ayrıca Sasânîler dönemine ait kaynaklarda dini literatürde de bir takım değişimler ve farklı adlandırmalar da olmuştur. Örneğin Ahura Mazda ismi yerine Hürmüz; Angra Mainyu yerine de Ehrimen ismi kullanılmıştır (Araz, 2002, s. 21).

Zerdüşti teolojisinin kurumsallaşarak felsefi bir alt yapıya sahip olması bu dönemde gerçekleşmiştir. Ancak bu daha çok teorik ve spekülâtif konularda olmuştur. En çok ilgi duyulan ve tartışılan meselenin başında ise “Tarih Teorisi” ile “teodise” gelmiştir. Bilindiği

üzere Zerdüştiliğin çıkış noktasını teodise/kötülük problemi oluşturmuştur (Demir, 2008, s. 78; Araz, 2002, s. 19). Buradan hareketle diyebiliriz ki Zerdüştiliğin etik boyutu Zerdüş, ritüel boyutu Aşamenidler ve felsefî teolojisinin de Sasânî dönemindeki din adamları tarafından ortaya konmuştur.

Sasânîlerin bu ilk döneminde Zerdüştilik devlet desteğini alarak bölgede baskın konuma gelmişti. Ancak devletin dini politikası tamamen hoşgörüyü dayalıydı ve dinler arasında ayrımcılık yapılmıyor, aksine farklı dinlere de saygı gösteriliyordu. Bu müsamahalı ortamı fırsat bilen Budizm, Hıristiyanlık ve Yahudilik İran'da yayıma imkânı elde etmişlerdi (Taraporewala, 2009, s. 89). Buna ilaveten senkretik yapıya sahip olan Maniheizm de İran topraklarında ortaya çıkmıştı (Taraporewala, 2009, s. 201 vd.). Ayrıca yine bu dönemde Zerdüştilik de çeşitli fırkalara bölünmeye başlamıştı.² Bunların en önemlileri arasında Mitraizm, Zurvanizm ve Mazdekizm'i sayabiliriz (Smart, 1972, 7: 381 vd.; Yashater, 2005, 9: 5800; Taraporewala, 2009, s. 185, 205). Söz konusu mezhepler bölgede yayılarak oldukça etkili olmuşlardır. Ancak Sasânîlerin dinlere karşı hoşgörü politikası fazla uzun sürmedi. Özellikle I. Behram (M.S. 272-275) zamanında söz konusu dinler ve mezhepler arasında çetin bir mücadele başladı. Bu durumu devletin bekası için tehlikeli bulan I. Behram, Zerdüşfi rahip Karter'in de etkisiyle Zerdüştilik dışındaki söz konusu din ve mezhepleri yasakladı (Taraporewala, 2009, s. 91; Ayata, 2003, s. 18).

2.4. Modern Dönem (Parsîlik) Zerdüştiliği

7. yüzyılın başlarında hükümdarlar ile soylular arasında sürekli siyasî mücadeleler yaşanması sonucu Sasânî İmparatorluğu yavaş yavaş eski gücünü kaybetmişti. Buna mukabil Arabistan yarım adasında ise birliğin ve düzenin sağlanmasıyla İslam orduları sınır ötesi fetihlere başlamıştı. Hz. Ebu Bekir devrinde doğuya yönelik ilk fetih hareketleri gerçekleştirilmişti. Hz. Ömer zamanında da Müslümanlar ile Sasânîler arasında Kadisiye (637) ve Nihavend (642) savaşları yapılmış ve her iki savaştan da Müslümanların galip gelmesiyle Sasânî imparatorluğu son bulmuştu (Usta, 2007, s. 40; Kurt, 1998, s. 37). Bunun neticesinde İran'da Zerdüştilik güç

² Batı kaynaklarında, Mecûsîlik bir bütün olarak incelenmektedir. Söz konusu fırkalar hakkında çok az bilgiler verilmektedirler. İslam kaynaklarına ise adı geçen fırkalar üzerinde ayrıntılı olarak durulmakta ve hatta Zerdüştiliğin birçok kollara nasıl ayrıldığından bahsedilmektedir. Örneğin Şehristânî, Mecûsîleri Keyûmersiyye, Zervâniyye ve Zerdüştiyye şeklinde üç fırkaya ayırırken; Bağdâdî, Zervâniyye, Mesîhiyye, Hurremdîniyye, Bihâferîdiyye şeklinde dört fırkaya ayırmıştır. Makdîsî, ise Maniheistler, Markûniyye, Lağariyye, Behâfirîziyye ve Hurremiyye gibi fırkalardan bahsetmiştir (Bkz. Şehristânî, ts., 2: 257 vd.; Bağdâdî, 2008, s. 280; Makdîsî, 1899, 4: 26).

kaybetmiş, bunun yerine İslam dini hakim olmuştu. Gittikçe zayıflayan Zerdüştiler varlıklarını devam ettirebilmek için bölgeyi terk ederek Hindistan'a yerleşmişlerdir (Taraporewala, 2009, s. 97-99). Anlaşıyor ki İslam geldiğinde İran, Orta Asya ve Hindistan bölgelerinde karşılaştığı en köklü gelenek de Zerdüşst geleneğidir. Zerdüştilik ilk çıkış itibariyle gnostik bir yapı arz etmese de zamanla özellikle Helenestik unsurlarla beslenerek oldukça önemli gnostik bir inanç sistemi kurabilmiş, bu yeni teoloji yapısıyla İslam dünyasına yayılmış, doğal olarak da Müslümanlar tarafından bu inanç yapısıyla tanınmışlardır.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız Zerdüştiliğin bu tarihsel gelişimi bize Zerdüştiliğin ahlaki prensiplerinin gnostik yapıya büründüğünü göstermektedir. Bu süreçte dikkatimizi çeken en önemli husus Müslüman toplumun karşılaştıkları Zerdüştiliğin Sasânî devrinde değişim geçirerek düalist bir yapıya dönüşen Zerdüştilik'tir. Bu bakımdan İslam alimleri tarihsel Zerdüştilikten daha ziyade o devirde mevcut olan ve etkisini devam ettiren Zerdüştilik ile meşgul olmuşlardır. Ayrıca kelam ve mezhepler tarihi kaynaklarında Mecûsîlik (Zerdüştilik) üst başlığı altında ele alınarak mezheplerin tasnif edilmesinin (Makdîsî, 1899, 4: 26; Bağdâdî, 2008, s. 280) İslam sonrası Fars kültürünün etkisiyle şekillendikleri, bu bağlamda Mazdekizm ve Mecûsî düşüncelerle senkretik etkileşimi olan bir takım sosyal ve siyasal hareketlerin tarihsel şartlara bağlı olarak Mecûsîliğin içinde telakki edildikleri söylenebilir.

3. ZERDÜŞTİLİĞİN ALT KOLLARI

Gerek batılı kaynaklarda gerekse İslami kaynaklarda Zerdüştiliğin mezhepleri olarak belirtilen Mazdekizm ve Hürremiyye hakkında bilgi verilecektir. Zerdüştiliğin birçok kollarından bahsedilmektedir;³ ancak hem konumuz açısından hem de İslam tarihi açısından 6. ve 8. yüzyılda varlığını ve etkilerini devam ettirmeleri nedeniyle biz burada söz konusu iki mezhebi incelemeyi uygun bulduk.

3.1. Mazdekizm

Zerdüştiliğin içerisinde ortaya çıkan Mazdeizm mezhebi, düalizme inanan fırkalardan biri olması nedeniyle İslam'ın siyasî, sosyal ve düşünce tarihi açısından oldukça önem taşır. İslam dininin İran bölgesine girmesinden önce sert ve keskin bir gnostik olan Mazdeizm (Neşşâr, 1999, 1: 269, 280), M.S. V. yüzyıl sonlarında İran topraklarında ortaya çıkmış, zamanla tüm İran ve Ermenistan'da oldukça hızlı bir şekilde yayılmıştır (Taraporewala, 2009, s. 92).

³ Örneğin Mecûsî fırkaları arasında, Keyûmersiyye, Zervâniyye, Mesîhiyye, Hurremdîniyye, Bihâferîdiyye, Lağariyye, Behâfiriziyye, Mazdekiyye, Mitraizm, Berdesaniyye, gibi farklı birçok fırkalardan söz edilir. Makdîsî, 1899, 4: 26; Bağdâdî, 2008, s. 280; Taraporewala, 2009, s. 205,185; Smart, 1975, s. 381-382.

Nişaburlu Mazdek'in görüşlerini kabul eden bu grup kaynaklarda bu isme izafe edilerek Mazdekizm olarak anılır. Asıl ismi Mazdek b. Nâmidân olan Mazdek, V. yüzyıl sonralarında Nesa şehrinde 487 yılında doğmuştur (Neşşâr, 1999, 1: 269; Işık, 2004, 167). Önceleri Zerdüşti olan Mazdek, daha sonraları kendine has bir mezhep oluşturarak (Taraporewala, 2009, 207; Neşşâr, 1999, 1: 270) İran'da militan bir reform hareketini başlatmıştı (Taraporewala, 2009, 210; Işık, 2004, s. 166). O, 488 dolaylarında kurmuş olduğu devrimci ve komünist mezhebinin görüşlerini yaymaya başlamış, birkaç ay süresince yandaşlarının sayısını yüzbinlere ulaştırmayı başarmıştı (Taraporewala, 2009, s. 211).

Kaynaklarda verilen bilgiye göre Mazdek, Nuşirevan'ın (I. Hüsrev) babası olan Sasânî Kralı Kubad (M.S. 488-531) döneminde yaşamış, onu kendi dinine davet etmiş, o da bu davete icabet ederek bu yeni öğretiyi benimsemiştir (Işık, 2004, s. 167). Böylece kral Kubad tarafından siyasi destek gören Mazdek⁴ Nuşirevan'ın kendisini öldürmesine öldürmesine kadar kendi öğretisini yaymaya çalışmıştır (Guidi, 1979, 8: 202). Ancak Mazdek'in aşırı düşünceleri, zamanla toplum için bir tehdit oluşturmuştur. Bu yüzden Mazdek, düşünceleri sebebiyle Zerdüşti rahipler tarafından şiddetle eleştirilmiştir (Taraporewala, 2009, s. 211). Ayrıca Mazdek, Zerdüş'tün kitabını yanlış tevîl ederek batınî bir anlayışı benimsemiş, böylelikle Zerdüş'tün yolundan ayrılmıştır. Onun, malları ve kadınları toplumun ortak menfaatine açması da Ortodoks Zerdüştiler arasında büyük tepkiyle karşılanmış ve sert tartışmalara sebep olmuştur (Işık, 2004, s. 167). Neticede onun görüşlerinden rahatsız olan Zerdüşti rahipler, Mazdeke sempati duyan kral Kubad'ı birkaç yıl sonra tahtını bırakmaya zorlamışlar ve sonunda Kral 499-501 yılları arasında tahtını bırakmak zorunda kalmıştır (Taraporewala, 2009, s. 209). M.S. 501'de Kubad yeniden tahta çıkınca, Mazdakîlerden açık desteğini çekmiş ve Mazdekçiliğin yıkılmasında önemli rol oynamıştır. Fakat İran'ı Mazdak hareketinden kurtaran oğlu I. Hüsrev olmuştur. Mazdak öğretisinin devlet için bir tehdit olduğunu anlamış ve ilk icraatı da onu bastırmak olmuştur (Taraporewala, 2009, s. 211; Fahreddîn er-Râzî, 1982, s. 168). Mazdek'in, kadınları ve malları toplumun ortak kullanımına açtığı ve Nuşirevan tarafından öldürüldüğü hususu İslam kaynaklarında da ifade edilmektedir (İbn Nedîm, 1971, 406; Nizâmü'l-Mülk, 1990, s. 247-251).

Kaynaklarda Mazdakizm, tarihteki ilk Bolşevik olarak tanımlanabilir (Taraporewala, 2009, s. 210). Ruhsal yönden Mazdek, dinin yasaklarından sakınma ve hayvan yaşamının kutsallığını öğretmiştir, ama sosyal yönden görüşleri modern bir Bolşeviğe göre biraz fazla ileri gitmişti

⁴ Mazdek'in siyasi iktidarın desteğini nasıl kazandığını ve daha sonra bu siyasi iktidar tarafından Mazdek taraftarlarının nasıl bastırıldığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nizâmü'l-Mülk, 1990, s. 247-270.

(Taraporewala, 2009, s. 92). Gerçekten Mazdek, komünizmi yalnızca dünyevî mallar üzerine vaaz etmemiş, ayrıca hayatın tüm alanında eşit bölüşümünü de savunmuştu. Diğer bir ifadeyle o, yalnızca doğumda değil, yaşam boyunca, tüm insanların kusursuz eşitliğini iddia etmiş, kadınların ve malların toplum tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğini öğretmişti (İbn Nedîm, 1971, s. 406; Nizâmü'l-Mülk, 1990, s. 250-251; Işık, 2004, s. 167). Çünkü o, Zevk ve mal arzusunun, tüm nefret ve bozuşmalara sebep olan evrensel iki temel unsurunu oluşturduğunu ileri sürmüştü (Taraporewala, 2009, s. 212). Neticede tüm savaşların ve musibetlerin sebebinin bunların olduğunu düşünen Mazdek, buradan hareketle tüm takipçilerine mal ve kadınların, aralarında bölüşürülmesini helal kılmıştı (Bağdâdî, 2008, s. 206, 281; Neşşâr, 1999, 1: 270). Buraya kadar verdiğimiz onun bu fikirleri hemen hemen bütün kaynaklara bu şekilde geçmekte ve Sosyalizm ve Komünizm'in arkaik ve oryantal şekli olarak kabul edilmektedir (Nizâmü'l-Mülk, 1990, s. 250-251). Nitekim bazı İslam kaynaklarında Mazdek'in böyle bir fikri savunmasının nedeni olarak insanları bu iki şey yüzünden anlaşmazlığa düşmekten korumak olduğu zikredilmiştir. Şehristani'ye göre Mazdek, insanları anlaşmazlıktan, nefret ve kinden, adam öldürmekten men etmiştir. Çünkü tüm bunların nedeni mal ve kadındır. Bu yüzden Mazdek, çözümü tıpkı su, ateş ve yiyecek gibi mal ve kadını da insanların ortak kullanımına açarak bulmuştur. Ancak onun bu önerisi insanlar arasında daha büyük bir anarşi ve kargaşaya sebep olmuştur (Şehristânî, ts., 2: 276). Nizâmü'l-Mülk de Mazdekin insanlar arasında eşitliği sağlamak ve fakirliği ortadan kaldırmak için düşüncesini “servet ve mal mülk değildir; halk arasında ve mubahtır; hepsi Huda'nın kulları ve Adem oğullarındandır. Her neye ihtiyaç duyarlarsa birbirlerine harcamaları gerekir; öyle ki hiç kimse hiçbir işte fakirliğe düşmesin.” şeklinde ifade ettiğini, buradan hareketle de Mazdek'in, kadınların da servet hükmünde ve toplumun hizmetinde olması gerektiğini savunduğunu söyler. Çünkü Mazdek, ancak bu sayede kıskançlığın ortadan kalkacağına, hırs ve kötülüğün silineceğine inanmaktaydı (Nizâmü'l-Mülk, 1990, s. 250 vd.). Mazdek'e göre Allah önce dünyayı yaratmış, sonra Adem'i oraya yerleştirmiştir. Adem burada dünyevi nimetlerinden faydalanmış ve kadınlarıyla evlenmiştir. Adem vefat etmeden önce kendi oğulları arasında dünyayı eşit olarak paylaşmış, böylece kadınlardan ve mallardan hiç birinin diğerine üstünlüğü kalmamıştır. Ancak bu eşitlik bozulursa hırsızlık, hıyanet, aldatma, kandırma, hile vb. yollarla birinin karısını veya malını almak helal sayılır. Buna göre insanlar arasında eşitlik sağlanıncaya kadar fazla kadın bulundurmamak ya da mal sahibi olmak haramdır. Bunların hepsi toplumun ortak malıdır (Işık, 2004, s. 168).

Görüldüğü gibi Müslüman âlimler Mazdek'e ve Mazdeizm'in tarihi geçmişine büyük bir itina göstermişlerdir. Bunun sebebi, Mazdekçilerin İslam ve Müslümanlar için doğrudan bir tehlike arz etmiş olmalarıdır. Bunun için fıkıh kitaplarında bunlara özel bablar ayrılmıştır. Bunların kadınları nikâhlanmaz ve kestikleri de yenmez ve bunlardan cizye de kabul edilmez. Çünkü bunlar asıl Mecûsîlikten kopmuşlar, haramları mübah saymışlar, malların ve kadınların ortak meta olduğunu söylemişlerdir (Bağdâdî, 2008, s. 281; Neşşâr, 1999, 1: 270). Mazdek hareketi son bulmasına rağmen, Mazdek'in öğretileri ölümüyle tamamen sona ermemiş birkaç yüzyıl boyunca gelişmeyi sürdürmüştür (Taraporewala, 2009, s. 212). Nitekim Mazdek öldükten sonra karısı Hurreme bu davayı sürdürmüş ve Hürremiyye yahut Hurremendiyye diye bir fırka kurmuştur (İbn Nedîm, 1971, s. 405 vd.; Bağdâdî, 2008, s. 206 vd.; Neşşâr, 1999, 1: 280).

3.2. Hürremiyye

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mazdek'in düşünceleri ölümüyle tamamen sona ermedi. Mazdekin Nüşirevan tarafından öldürülmesinden sonra yerine geçen karısı Hurreme hem kocasının intikamını almak hem de bu davayı sürdürmek için bir hareket başlatmıştır. Hürrem'in adına nispetle bu harekete de Hürremiyye yahut Hurremendiyye denmiştir (İbn Nedîm, 1971, s. 406; Bağdâdî, 2008, s. 206). Hem İslam öncesinde hem de İslam'dan sonra Fars ülkesinde etkisini sürdüren bu fırka, Şia, Gulat-ı Şia, İran'daki İsmailiyye ve Karâmita hareketleriyle de ilişki içine girmeyi başarmıştır. Mazdekizm ile Karâmita arasındaki en bariz ilişki Mazdek'in malların ortaklığı ilkesini benimsemesidir (Neşşâr, 1999, 1: 280).

Açıkça ortay çıkıncaya kadar iki asır gizli faaliyetle yürüten Hürremiyye hareketi, düalist bir karakter taşıyan, sosyal sınıfı bulunmayan, kadın ve mal dahil her şeyin toplum içinde ortak olması gerektiği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Kaynak itibariyle bunlar Zerdüştidir. Onların ilk liderleri Mazdek ikinci büyük liderleri de karısı Hürrem'dir. Modern araştırmalarda Hürremî fırkalar ve onların isyancı faaliyetlerinin arkasında Mazdekçi fikirlerin olduğunu kabul etmektedirler (Daftary, 2006 s. 145; Demir, 2008, s. 55). Zamanla Hürremiyye Bâbekiyye ve Mazyariyye olmak üzere iki fırkaya ayrılmıştır. Her ikisine birden Muhammere de denir. Bunlardan bazıları hayatlarını kormak için İsmailiyye, İmamiyye olarak görünmeye çalışmışlardır. Gerçekte söz konusu mezheplerin Hürremiyye ile yakından uzaktan bir ilişkisi yoktur (Bağdâdî, 2008, s. 206-207; Neşşâr, 1999, 1: 286).

Bir Hürremi olan Bâbek, Fars gnosizminin son reaksiyonunu temsil eder (Neşşâr, 1999, 1: 287). İran'da ortaya çıkarak çevreyi kana bulayan Bâbekiyye'nin kurucusu Bâbek Hürremî

görüŖlerini yaymak için birçok isyan hareketi baŖlatmıŖtır. Bâbek, kadınların ve çocukların herkesin malı olduğunu iddia ediyor, ahlâkî esasları silip süpürmeye çalıŖıyordu. İbn Nedîm bu konuda Ŗöyle der: “Bâbekiyye Hürremiyyenin sahibi Bâbek idi. Kendisini dalaletle itham edenlere ilah olduğunu söylüyordu. Hurremiyye mezhebine katli, gasbı, savaŖı sokan Bâbek'tir.” (İbn Nedîm, 1971, s. 406).

Hurremiyye, son darbeyi Mu'tasım döneminde yaŖamıŖtır. Çünkü Bâbek adındaki Hurremi, Me'mûn döneminde hicrî 201 yılından beri devrim için hazırlanıyordu. Bâbek yirmi yıl boyunca Me'mûn ve Mu'tasım'la Ŗiddetli biçimde savaŖmıŖ, zaman zaman Müslümanlara büyük darbeler indirmiŖti (NeŖŖâr, 1999, 1: 285). Sonunda Mu'tasım'ın kumandanı Türk komutanı AfŖin'in yardımıyla Halife Mu'tasım 223/867'de Bâbek'i Samarra'da yakalayarak idam etti. Bâbek'in yok edilmesinden bir müddet sonra Sicistan taraflarında İnan milliyetçilerinden Yakup b. Leys adında bir çete reisi türemiŖti. Ya'kup, sönen İnan saltanatını diriltmek için Ŗia mezhebinden faydalanmayı düşünmüŖ ve “Benî Leys” ve “Benî Saffar” ismiyle anılan hükümeti kurmayı baŖarmıŖtı (Günaltay, 2003, s. 138; Lewis, 2000, s. 138).

4. GENEL DEĐERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere günümüz kaynaklarında Mecûsîliğin/ZertüŖtîliđin tanrı inancı bakımından düalist mi yoksa monoteist bir din mi olduğu konusunda net bir bilgi verilmemiŖtir. Örneğin kimi kaynaklar Mecûsîliđi, monoteist dinler kategorisinde ele alırken, bazıları da politeist dinler kategorisinde deđerlendirmiŖtir (Messadie, 1998, s. 138; Eliade, 1997, s. 84; NeŖŖâr, 1999, 1: 263; Tığlı, 2004, s. 133-138). Mecûsîlik hakkındaki bu belirsizliğin nedeni daha önce de zikrettiğimiz üzere Mecûsîliğin tarihi süreçte baŖta tanrı inançları olmak üzere inanç esaslarında teolojik ve felsefi bakımdan birçok değişim ve gelişim yaŖaması ve çeŖitli dönemlerden geçmiŖ olmasıdır (Eliade, 1997, s. 304-310; Gündüz, 1998, 253; Ayata, 2003, s. 32-34; Araz, 2002, s. 16-22). Bu dönemler arasında özellikle erken dönem ZerdüŖtîliđi (ZerdüŖt'ün yaŖadıđı dönem) birçok kaynakta tanrı inancı bakımından monoteist dinler kategorisinde ele alınmıŖtır (Taraporewala, 2009, s. 43-44; Tümer-Küçük, 2002, 118, 120-121; Duman, 2009, s. 5). Çünkü bu evrede tek tanrı Ahura Mazda inancı savunularak monoteistik bir din inşa edilmeye çalıŖmıŖtır (Gündüz, 2003, 28: 280). Zira ZerdüŖt'ün zamanında toplum içinde Anahita, Varuna ve Mithra gibi tanrılara tapılmaktaydı. ZerdüŖt bu çok tanrılı inançlara karŖı mücadele ederek monoteist tanrı anlayıŖını savunmuŖ, (Tığlı, 2004, s. 124; Cilacı, 2002, s. 177) Eski İnan'a tek tanrı inancını (tevhid) yani sadece Ahura Mazda'ya ibadet etmeyi telkin etmiŖ, kötülüğün sembolü olan

Angra Mainyu'ya ibadeti yasaklamıştır (Tümer-Küçük, 2002, s. 120-121). Bu yüzden günümüz dinler tarihçileri Zerdüş'tün, geçmişi sorgulayan bir filozof ya da insanları doğru yola ulaştırmak için gönderilen bir peygamber olabileceğini söylemişlerdir (Floramo, 2005, s. 121; Dantzig, 1999, s. 6-8; Eliade, 1997, s. 303-304; Sayım, 2004, s. 92). Bu durum düalist tanrı anlayışının Mecûsîliğe Zerdüş'ten sonra ilave edildiğini göstermektedir (Taraporewala, 2009, s. 43-44).

Sonraki dönem Zerdüş'tiliğine (Zerdüş sonrası dönem) gelince; Bu süreçte Zerdüş dönemindeki tek tanrı inancı, yerini biri iyilik tanrısı Ahura Mazda diğeri kötülük tanrısı Ehrimen olmak üzere iki tanrı (düalist) anlayışına bırakmıştır (Duman, 2009, s. 5).

Müslüman âlimlerin çoğunluğunun kanaati Mecûsîliğin başlangıçta monoteist kökenli bir din olduğu, ancak sonraki süreçte düalist bir karaktere dönüştüğü yöndedir. Bu tanrı tasavvuru nedeniyle Müslüman âlimler Zerdüş'tiliği genel olarak ikili Tanrı anlayışına sahip Senevî gruplara dahil etmişlerdir. Örneğin Mâtürîdî, Makdîsî, İbn Nedîm, Bâkillânî, Kâdî Abdülcebbâr, Bağdâdî, Şehristânî ve Fahreddîn er-Râzi gibi âlimlerin eserlerinde Mecûsîlik/Zerdüş'tilik Seneviyye başlığı altında incelenmiştir (Mâtürîdî, 2009, s. 196-220; Makdîsî, 1899, 4: 24; İbn Nedîm, 1971, 401-402; Kâdî Abdülcebbâr, 1958, 5: 10; Bağdâdî, 2008, s. 210, 280-282; Şehristânî, ts., 2: 257-274; Fahreddin er-Râzî, 1982, s. 88 vd.).

Senevî grupların düalist/Tesniye inancı ise tamamen ahlakî bir düşünceden ve evrende var olan kötülükleri yorumlama çabasından doğmuştur. Şerrin mahiyetinin araştırılması, şer ve hayrın dayandığı esasların neler olduğu sonucuna götürmüştür insanı. Bazı insanlar evrende var olan kötülük/şer ve iyiliğin/hayrın bir tek varlıktan sudurunu anlayamamışlar (Neşşâr, 1999, 1: 259); özellikle kötülüğün yaratılmasını, her türlü hayır ve iyiliğin kaynağı olan Yüce Tanrı'ya nispet edememişlerdir. İyilik, güzellik, merhamet, rahmet sıfatlarıyla bezenmiş Tanrıyı kötülüklerden tenzih etme ve onun yerine bu kötülükleri yaratan ve işleyen başka bir sebebin bulunması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu sebebin de, Tanrının karşısında, Tanrı gibi ezeli olan ve Tanrı'nın baş edemediği, onun kudretini sınırlayan bir sebep olması gerektiğini kabul etmişlerdir. Neticede evrende var olan kötülükleri yorumlama çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkan senevî gruplar kötülük ve şerri yaratan ikinci bir Tanrı'nın olması gerektiğine inanmışlardır. Dolayısıyla senevîlerin görüşü, temelinde birbirine irca edilemeyen iki ayrı varlığın, iki prensibin veya iki cevherin varlığına dayanmaktadır (Işık, 2004, s. 150). Seneviyye'ye göre evrende Nur ve Zulmetten oluşan iki kadim ilah vardır. Nur, iyiliklerin faili iken, karanlık kötülüklerin failidir. Varlık fenomenleri aydınlık ve karanlığın bileşiminden

oluşmaktadır (Mağribî, 2004, s. 143). İki kuvvet, nur ve zulmet olan iki ilke sayesinde evrende sürekli çatışma halindedir. Bu iki kuvvetin adı Farsça'da Yezdan ve Ehrimen'dir (Neşşâr, 1999, 1: 259). Bu durumda Dualizm, Politeizm'in küçülmüş bir şekli değil Monoteizm'in bozulmuş bir şeklidir. Diğer bir ifadeyle dualizm, orijinal ve ayrı bir din olmaktan ziyade, Monoteizm'in bozulmuş bir şekli olarak gözükmektedir.

Netice olarak Zerdüştilik M.Ö. 6. yıllarda ortaya çıkmış, zamanla farklı mezheplere bölünmüş, İran, Irak ve Orta Asya'da etkili olmuş, buralardaki dinî, felsefî ve kültürel inançlarla karışmış bir din olarak İslam'ın gelişiyle birlikte Müslümanların muhatabı olmuştur. Bu dinin sonradan kazandığı düalist/gnostik formların ve inanç sistemlerinin söz konusu bölgelerde etkili olduğu, dolayısıyla birçok kelimcilerin bu etkiyi kırmak için Zerdüştilerle ciddi tartışmalara giriştikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Araz, Ö. F. *Zerdüştiliğin Doktrinleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- Ayata, E. *Zerdüştilik: Avesta Bölümleri*. Kora Yay., İstanbul, 2003.
- Aydın, F. *Dinleri Tarihleriyle Okumak*. Ensar Yay., İstanbul, 2007.
- Aydın, M. *Dinler Tarihine Giriş*, Din Bilimleri Yay., Konya, 2008.
- Bağdadî, A. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, TDV Yay., Ankara, 2008.
- Bowker, J. Zoroastrianism. The Oxford Dictionary of the World Religions. ed. John Bower, Oxford, 1997.
- Choksy, J. K. Zoroastrianism, Gale Encyclopedia of Religion, ed. Lindsay Jones, New York, 2005.
- Cilacı, O. *Günümüz Dünya Dinleri*. Akara, DİB Yayınları, 2002.
- Daftary, F. Emevî Döneminde ve Abbâsilerin İlk Dönemlerinde İran, Hoasan ve Mâverâünnehir'deki Mezhebî ve Milliyetçi Hareketler, KADER, 4/2: 139-158, 2006.
- Dantzig, G.J.A. Zerdüştilik'in İlahileri: Gathalar, çev. Nergiza Torî, Peri Yay., İstanbul, 1999.
- Demir, H. *Mit Akıl ve Kozmos*. Çorum, 2008.
- Duman, C. *Mecûsîlik: Zerdüştilik Dini*, Ankara, 2009.
- Eliade, M. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. İstanbul, İnsan Yayınları, 1997.

- Eliade, M. *A History of Religion*. Chigago, 1985.
- Fahreddîn er-Râzî. *İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimînve'l-Müşrikîn*, nşr. Ali Sami en-Neşşar, Beyrut, 1982.
- Floramo, G. *Gnostisizm Tarihi*. İstanbul, Litera Yayınları, 2005.
- Foltz, R. *İpek Yolu Dinleri*, çev. Aydın Aslan, Medrese Yay., İstanbul, 2006.
- Freke, T.-P. Gandy. *Dinlerin Tarihi ve Gizemcilik*, çev. Orhan Tuncay, Gün Yay., İstanbul, 2001.
- Gnoli, G. Zoroastrianism, The Encyclopedia of Religion, ed. Mircea Eliade, New York, 1987.
- Günaltay, Ş. *Türk İslam Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım: Maziden Atiye*. Akçağ Yay., İstanbul, 2003.
- Gündüz, Ş. Mecûsîlik, DİA, Ankara, TDV Yayınları, 28: 279-284, 2003.
- Gündüz, Ş. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya, Vadi Yayınları, 1998.
- Işık, H. İslam Bilginlerinin 'Seneviyye' Adı Altında Düalist Dinlere ve Mezheplere Yaklaşımları, *Dinî Araştırmalar*, 6/18: 149-172, 2004.
- İbn Nedîm. *el-Fihrist*. nşr. Rıza Teceddüd, Tahran, 1971.
- İnostrantsev, K. Eski Türklerin İnançları Hakkında Bir Kaç Söz, çev. Abdülkadir İnan, BELLETEN, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 53/14: 45-48, 1950.
- Jongi, A. D. Magi, Gale Encyclopedia of Religion, ed. Lindsay Jones, New York, 2005.
- Kâdi Abdülcebâr. *el-Muğni*, nşr. Mahmud Muhammed Kâsım, yy., 1958.
- Karadaş, C. Semerkand Hanefî Kelam Okulu Mâtürîdîlik, *Usûl İslam Araştırmaları*, 2/6: 57-100, 2006.
- Kim, Y. O. *World Religions*. New York, 1982.
- Kurt, H. *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci: Buhârâ Örneği*. Fecr Yay., Ankara, 1998.
- Lewis, B. *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yay., İstanbul, 2000.
- Mağribî, A. Kadim Doğu Düşüncesi İle İslam Düşüncesi Arasındaki İlişki Üzerine, çev. İbrahim Aslan, KADER, 2/2: 125-154, 2004.
- Makdisî, M. *el-Bed' ve't-Târîh*. nşr. Clement Huart, Paris, 1899.

- Mâtürîdî, Ebu Mansur. Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara, 2009.
- Messadie, G. *Şeytanın Genel Tarihi*. Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Guidi, M. Mezdek. İA, MEB Yay., İstanbul, 8: 202, 1979.
- Neşşâr, A. S. İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu. çev. Osman Tunç, İnsan Yay., İstanbul, 1999.
- Nizâmü'l-Mülk. Siyâset-Nâme, çev. Mehmet Altay Köymen, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990.
- Oymak, İ. Türkistan'da Zerdüştlüğün Yayılması ve Etkileri. TÜRKLER, ed.: Hasan Celal Güzel ve Dğr., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 3: 375-384, 2002.
- Sayım, H. Zerdüştlük'de Kozmogoni ve Yaratılış, EÜSBD, 1/16: 91-101, 2004.
- Smart, N. Zoroastrianism, The Encyclopedia of Philosophy, ed. Paul Edwards, New York, 1972.
- Smart, N. The Religious Experience, ed. Helen Mc. Innis, New York, 1991.
- Şehristânî. M. el-Milel ve'n-Nihal, nşr. M. Fehmi Muhammed, Beyrut, ts.
- Taraporewala, I. J. I. Zerdüş Dini, çev. Nice Damar, Avesta Yay., İstanbul, 2009.
- Tığlı, A. *Zerdüş: Hayatı ve Öğretisi*. İstanbul, Beyan Yayınları, 2004.
- Tümer, G. -A. Küçük. *Dinler Tarihi*. Ocak Yayınları, Ankara, 2002.
- Usta, A. *Türklerin İslamlaşma Serüveni: Samaniler Devleti*. Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.
- Waardenburg, J. Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları, çev. Fuat Aydın, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Yashater, E. Mazdak, *Gale Encyclopedia of Religion*, Lindsay Jones New York, 2005.
- Zaehner, R. C. "Zoroastrianism". The Consise Encyclopaedia of Living Faiths, ed. R. C. Zaehner, Boston, 1968.
- Zaehner, R. C. *At Sundry Times: An Essays in the Comparison of Religions*, London, 1958.